

Universiteter og idealer i velfærdsstaten

Af Else Hansen

Uddannelse har en central placering i 1950'ernes og 1960'ernes velfærdsstat. Uddannelse er ikke blot en samfundsmæssig investering; adgang til uddannelse kan også medvirke til at skabe mere lige muligheder for borgerne, uanset social eller geografisk baggrund. Universiteterne blev i 1960'erne politisk pålagt at optage alle egnede ansøgere på trods af advarsler fra universiteterne om, at de høje studentertal ville umuliggøre undervisning som hidtil. Hertil kom indførelse af studiestøtte fordelt efter objektive kriterier og myndiggørelse af studerende og ikke-professorale lærere, da de med styrelsesloven i 1970 fik betydelig medindflydelse på universiteternes interne forhold. Med oprettelsen af Direktoratet for de Videregående Uddannelser i 1974 blev universiteterne for alvor integreret i det statslige styringssystem. Forskningsfrihed stod stadig nogenlunde uantastet, mens undervisningsfrihed og universiteternes autonome status blev radikalt omfortolket.

1950'erne og 1960'erne er blevet kaldt "velfærdsstatens storhedstid".¹ På baggrund af stærk vækst i den danske økonomi kunne der gennemføres omfattende ændringer i det danske samfund i retning mod at udjævne sociale skel. Der var tale om en bred vifte af nye initiativer på mange samfundsområder. En del rettede sig direkte mod samfundets svageste, hvor særligt ældreforsorgen med indførelse af folkepension i 1956 vakte opmærksomhed. Andre initiativer gjaldt selve indretningen af den offentlige sektor, kulminerende med kommunalreformen i 1970. Også de kulturelle områder blomstrede op i 1960'erne med oprettelsen af et ministerium for kulturen og med statsstøtte til kunstnere.

Uddannelserne havde en helt central placering i 1960'ernes politik.² Økonomisk vækst var velfærdsstatens drivkraft, som forudsatte en omlægning fra landbrug til byerhverv og et højere uddannelsesniveau i arbejdsstyrken. Uddannelse blev anset for at være en investering i fremtiden. Også på universiteterne kunne man mærke de nye vinde. Der blev råd til og vilje til at realisere gamle og nye byggeønsker på de to eksisterende universiteter i København og Aarhus, ligesom der blev oprettet nye universiteter i Odense (1966), Roskilde (1972) og Aal-

¹ Petersen et al. 2012.

² Kolstrup 2014: 196. Petersen et al. 2012: 743. Juul 2006.

borg (1974). Danmarks Tekniske Højskole fik nye og større bygninger i Lyngby (1958)³, og der kom også udvidelser ved andre læreanstalter. Studentertallet steg voldsomt. I 1953 var der 6.600 studerende på de to universiteter i København og Aarhus, i 1960 var der 9.100 – og i 1970 var der 35.400 studerende ved tre universiteter. Nu var også universitetet i Odense oprettet. Det var langt flere end forudset i løbet af 1960'erne.⁴

I denne artikel skal det undersøges, hvordan velfærdsstatens idealer og initiativer kom til at påvirke universiteternes indretning, samfundsmæssige placering og formål. Grundlaget for analysen er en omfattende gennemgang af hidtil ubenyttet arkivmateriale, hovedsageligt fra arbejdet i de kommissioner, råd og udvalg, som arbejdede med universiteternes forhold i 1950'erne og 1960'erne.⁵ Her tages der udgangspunkt i en række centrale initiativer og forandringer på universiteterne, og det diskuteres, hvordan disse forholder sig til de idealer, som skulle fremme velfærdsstaten.

Velfærdsstatens idealer skal her sammenfattes som en stræben efter lighed mellem borgerne, en bevægelse mod større involvering af den enkelte i beslutninger og en stærk stat, som kan stå for omfordeling af de fælles midler. Disse elementer kom til at præge universitetspolitikken i 1950'erne og 1960'erne. Over for det stod universiteternes forskningsfrihed og undervisningsfrihed sammen med traditionen for universiteter som autonome institutioner.⁶ Disse værdier var gennem de forudgående årtier blevet realiseret i universiteternes interne organisation med stærke professorgrupper med vidtgående beføjelser til at bestemme forskningsemner og undervisningens udformning ved Københavns Universitet og ved det nyere og langt mindre universitet i Aarhus.

Forskningsfrihed og statslig forskningsstøtte

Hurtigt efter afslutningen af 2. verdenskrig kom forholdet mellem stat og universiteter på den politiske dagsorden, idet både forskere og studerende ønskede økonomisk støtte fra staten. Hidtil havde Carlsbergfondet været den vigtigste kilde til støtte, ligesom Rockefeller Foundation i mellemkrigstiden havde ydet betragtelig støtte til bl.a. opførelsen af flere laboratorier og andet institutionsbyggeri, også i Danmark. Efter krigen var de private midler ikke længere så rigelige som tidligere, og staten måtte kompensere universiteterne for de manglende støtte-muligheder.

³ Undervisningsminister Jørgen Jørgensen besluttede i 1958, at der skulle opføres nye bygninger til Danmarks Tekniske Højskole i Lyngby. Byggeriet stod færdigt i 1974, men på det tidspunkt var mange bygninger for længst taget i brug.

⁴ Hansen 2009.

⁵ Denne undersøgelse udfoldes i monografien "Professorer, studenter og polit.'er. Om velfærdsstatens universitetspolitik 1950-1975", som er under udgivelse hos Museum Tusulanums Forlag.

⁶ Fink 2003.

Statslig støtte til forskerne vakte dog principielle betænkeligheder hos en række forskere. Således påpegede professor Carsten Høeg fra Det Filosofiske Fakultet i 1947 over for Videnskabskommissionen, at “det vilde være meget uheldigt, om man i videre Omfang kom ind paa at lede de humanistiske Videnskaber ind i saadanne bestemte Spor”, og han frygtede, at forskningsråd ville betyde, at man på “kunstig Maade” fandt opgaver, der ikke var egentlig videnskabelig basis for at gå i gang med.⁷ Det var selve forskningsfriheden, som her stod på spil. Hvis man kunne risikere, at de nye forskningsråd ville diktere forskningsemner, var der forskere, som hellere ville undvære denne støttemulighed.

Det tog flere år at finde en acceptabel form, men i 1952 blev Statens Almindelige Videnskabsfond oprettet.⁸ Selvom der efter lange forhandlinger i Folketinget kom repræsentanter for de centrale ministerier i fondens bestyrelse, understøttede fondens arbejde i realiteten forskningsfriheden, idet de statslige midler til forskningsstøtte blev fordelt efter indstilling fra faglige kommissioner, der foretog fagfællebedømmelser af forskernes ansøgninger. Den nye fond fik ikke bemyndigelse til selv at tage initiativ til nye forskningsprojekter, så formuleringen af nye forskningsprojekter skete stadig hos forskerne og var drevet af videnskabsinterne problemstillinger.⁹

Den statslige fond til støtte for forskning udfordrede ikke professorernes magtbasis på universiteterne, og der var endnu ikke var tale om, at staten greb afgørende ind i universiteternes forhold. Alligevel betød både fonden for forskningsstøtte og fonden for uddannelsesstøtte, som omtales nedenfor, at staten fik en mere aktiv rolle over for universiteterne. Statens Almindelige Videnskabsfond blev i 1968 afløst af Statens Forskningsråd, der fik mulighed for at tage initiativer til nye forskningsprojekter, men som fortsat byggede på fagfællebedømmelser.¹⁰

Netop det at tydeliggøre statens ansvar for universiteternes forhold var genstand for en engageret debat i årene lige efter 2. Verdenskrigs afslutning. Her talte blandt andre den konservative politiker Flemming Hvidberg, der var professor ved Det Teologiske Fakultet ved Københavns Universitet, i Folketinget og i den offentlige debat for sammenhængen mellem fri forskning, demokratiske tilstande og statslig støtte: “Spørgsmaalet om den demokratiske og i Særdeleshed den danske Stats Stilling til Forskningen (...) [er] ikke opgjort med det rent negative svar, at Staten indrømmer Forskningen fuld Frihed, men i øvrigt ikke blander sig i dens Anliggender. Der maa netop nu kræves en ganske anden positiv Holdning fra Statens Side overfor Forskningen. Ja, jeg vil sige mere: en ny Aktivisering af Staten i Forhold til Forskningen.”¹¹

⁷ RA. UVM. Videnskabskommissionen. Mødereferater. 1946-1955. Videnskabskommissionens møde 18.1.1947.

⁸ Lov af 20. maj 1952 om oprettelse af Statens Almindelig Videnskabsfond.

⁹ Rigsdagstidende. 1951/52 F, sp. 1996ff, 2262ff, 4480ff, 4544f.

¹⁰ Lov af 31. maj 1968 om forskningsråd.

¹¹ Hvidberg 1946.

I de kommende årtier blev statens forhold til universiteterne ændret væsentligt. Statens *aktivisering* skulle komme til at omfatte langt mere end støtte til grundforskningen.

Uddannelsesstøtten

Historien om Ungdommens Uddannelsesfond, der gav økonomisk støtte til studerende, ligner på flere måder historien om støtte til forskerne. Også de ubemidlede studerende havde hidtil været henvist til private midler, altså kommunitetet ved Københavns Universitet samt en lang række private fonde tilknyttet universiteterne. På opfordring fra Ungdomskommissionen blev Ungdommens Uddannelsesfond oprettet i 1952, og ligesom med støtten til forskning var der i første omgang tale om, at staten skulle kompensere universiteterne for de manglende private midler. Øget økonomisk støtte til de studerende vakte dog økonomiske betænkeligheder, og resultatet blev da også en Ungdommens Uddannelsesfond af meget beskednen størrelse, målt i forhold til Ungdomskommissionens forslag. Midlerne blev uddelt af legat- og stipendienævn på universiteterne.¹²

De statslige midler til studiestøtte kom ikke til at ændre væsentligt ved den sociale rekruttering til de højere uddannelser. Også før oprettelsen af Ungdommens Uddannelsesfond havde der været legatmidler til et lille antal studerende fra hjem, der ikke kunne understøtte børnenes studier ved universiteterne.

Ungdommens Uddannelsesfond kan skrives ind i 1950'ernes opbygning af velfærdsydelser.¹³ Midler fra Ungdommens Uddannelsesfond blev tildelt efter vurdering af hver enkelt, hvor både baggrund og studieegnethed blev vurderet. Ungdommens Uddannelsesfond blev forøget med mindre beløb nogle gange i 1950'erne. I 1961 blev fondens midler væsentligt forøget fra 18 mio. kr. til 71 mio. kr. samtidig med, at studentertallet var stærkt stigende. Op gennem 1960'erne blev fondens midler løbende forøget.¹⁴ Nu blev uddannelsesstøtten en af de faktorer, der kunne sikre en socialt bredere rekruttering til de højere uddannelser. I 1970 blev Ungdommens Uddannelsesfond afløst af Statens Uddannelsesstøtte, der blev tildelt efter objektive kriterier som alder og forældrenes indkomst. Nu hed det, at "ingen af økonomiske grunde skal forhindres i at få den uddannelse, han har lyst og evner til."¹⁵

Omlægningen fra skønsbaseret til rettighedsbaseret tildeling af uddannelsesstøtte betød, at uddannelsesstøtte kom på linje med andre såkaldt universalistiske ydelser i velfærdsstaten. Den rettighedsbaserede studiestøtte medvirkede til at

¹² Forslag til lov om den ved lov nr. 230 af 27. maj 1950 om ændring i lov om tipning af 9. juni 1948 oprettede studiefonds forvaltning og virksomhed. Rigsdagstidende 1950-51. A, sp. 5589.

¹³ Kolstrup 2014: 122-24.

¹⁴ Lovbekendtgørelse nr. 235 af 7.7.1958 af Lov om 'Ungdommens Uddannelsesfond's forvaltning og virksomhed. Bekendtgørelse nr. 302 af 27.7.1960 af Lov om 'Ungdommens Uddannelsesfond's forvaltning og virksomhed.

¹⁵ Betænkning vedrørende økonomisk støtte til unge under uddannelse 1968: 13.

myndiggøre de studerende, der ikke længere var afhængige af individuel bedømmelse for at opnå økonomisk støtte.

Økonomisk vækst og menneskelig udvikling

Finansministeriet var fast medlem af 1950'ernes og 1960'ernes kommissioner for planlægning i forskellige grene af samfundet, således også når det gjaldt planlægning af universiteterne. Set med økonomiske briller var det væsentligt at sikre, at universiteter og højere læreanstalter bidrog til den økonomiske vækst. Derfor blev særligt de tekniske og naturvidenskabelige fag prioriteret ved udbygningen af universiteterne omkring 1960, dels ved nybyggeri ved de eksisterende universiteter, dels ved byggeriet af det nye Danmarks Tekniske Højskole i Lyngby og ved opførelsen af atomforsøgsanlægget i Risø. Universiteterne havde foreslået en mere jævn udbygning af alle fag, og det blev fremhævet, at ikke mindst de humanistiske fag ved Københavns Universitet havde påtrængende lokale behov.¹⁶ Regeringen tilsidesatte dog universiteternes indstilling til fordel for Det Økonomiske Sekretariats anbefaling af prioritering af de tekniske og naturvidenskabelige fag.¹⁷

Universiteternes studentertal var stærkt stigende i 1960'erne inden for alle fagområder, og på universiteterne var man chokerede over de store studentehold. Det stod klart, at undervisningen ikke kunne gennemføres som hidtil med de voldsomt forøgede studentertal. På de lægevidenskabelige fakulteter var situationen helt fortvivlende, og lærerne ønskede akut indført adgangsbegrænsning, mens universiteterne som sådan ønskede, at politikerne skulle garantere dem kun at skulle modtage et fastsat antal studenter.¹⁸ I Byggeprogramudvalgets betænkning fra 1961 blev det anbefalet, at Aarhus Universitet maksimalt skulle have 5.000 studerende, mens maksimumtallet for Københavns Universitet skulle være 12.000 studerende. Det kunne imidlertid forudses, at der i 1970 ville være mindst 20.000 studerende, og derfor anbefalede udvalget også, at der blev oprettet et tredje universitet. Det skete med oprettelsen af Odense Universitet i 1966. I lyset af de studentertal, som universiteterne senere måtte acceptere, er disse angivelser af maksimum for antallet af studenter interessante. Der ligger nemlig heri, at der var grænser, som skulle overholdes, hvis universiteternes "optimale undervisningskapacitet" skulle fungere.¹⁹ Disse grænser blev overskredet allerede midt i 1960'erne.

¹⁶ Betænkning om universiteternes byggeprogram i 10året 1958/59-1967/68. Afgivet af det af undervisningsministeriet den 24. september nedsatte udvalg (1958).

¹⁷ RA. Økonomiministeriet. Departementschef Kurt Hansens embedsarkiv. Regeringens Økonomiudvalg 1953-1980. Materiale m.v. Juni-oktober 1958. "Indstilling til Regeringens Økonomiudvalg om tilrettelægningsplanen af de kommende 10 års byggeri m.v. for videregående uddannelse og forskning. 6.10.1958". "Referat" 26.8.1958.

¹⁸ RA. Planlægningsrådet for de Højere Uddannelser. Referater 1965-1974. Mødereferater. 15.7.1965. Planlægningsrådet for de Højere Uddannelser 1965: 13.

¹⁹ Betænkning om universiteternes byggeprogram i 10året 1961/62-1970/71. Afgivet af det af undervisningsministeriet nedsatte udvalg vedr. universiteternes byggeprogrammer 1961: 12-13.

Fra politisk side var der ikke megen forståelse for universiteternes vanskelige situation. Flere studerende på universiteterne ville både betyde en mere kvalificeret arbejdsstyrke og et opgør med de traditionelle barrierer for adgang til universiteterne. Det ville øge ligheden mellem forskellige grupper i samfundet og samtidig medvirke til økonomisk vækst. 1960'ernes højkonjunktur lovede vækst og øget efterspørgsel efter arbejdskraft, så der var ikke tvivl om, at der ville blive beskæftigelse til alle. Fra politisk side var der tiltro til, at de studerende ville vælge "rigtigt", når de skulle vælge studiefag; altså at de ville vælge de fag, hvor der var efterspørgsel efter arbejdskraft. Universiteterne skulle ikke blot bidrage til samfundets kulturelle udvikling, men skulle også være nyttige i forhold til øget vækst og velfærd. Velfærdsstaten skulle fremme den enkeltes muligheder, og universitetsstudier skulle ikke længere forbeholdes en lille elite. Det skulle være en realistisk mulighed for alle med lyst og evner.

Velfærdsstaten byggede nok på økonomisk vækst, men det egentlige mål var at skabe bedre forhold for hele befolkningen og at give hver enkelt mulighed for at efterstræbe sine ønsker. K. Helveg Petersen var som undervisningsminister 1961-1964 med til at sikre oprettelsen af det tredje universitet i Odense. I 1965 blev han den første formand for Planlægningsrådet for de Højere Uddannelser,

et råd, hvor universiteter, studerende og centraladministrationen sammen skulle rådgive undervisningsministeren om de kommende års udbygning af de højere uddannelser. I sin indledende tale til rådet karakteriserede han 1960'erne som "uddannelsernes årti", og han kom ind på formålet med udbygning af uddannelserne:

"Hvis det lykkes for os at leve op til de krav, der stilles til os [om planer for udbygning af de højere uddannelser, EH], vil det faa stor betydning for kommende generationers uddannelsesmuligheder. Derved fremmes den dygtiggørelse, tiden kræver, – alt det, der har at gøre med økonomisk vækst og hvad dertil hører. Men samtidig fremmes – og det er vel til syvende og sidst det væsentligste – forudsætningerne for de unges menneskelige udvikling."²⁰

Der var ingen modsætning mellem økonomisk vækst og den enkeltes egen udvikling.

Undervisningsfrihed og medbestemmelse til studenter

Deltagerdemokrati var et vigtigt mål i 1960'ernes udvikling af velfærdsstaten.²¹ Der skulle ikke blot ske en udligning mellem de stærkere og de svagere borgere, men alle skulle have mulighed for at præge udviklingen gennem deltagelse i demokratiske processer på alle niveauer. Samtidig kunne det på universiteterne medvirke til at nedbryde traditionelle autoritetsforhold og åbne for nye.

Kravet om medindflydelse fra studenter og ikke-professorale lærere blev formuleret allerede i 1950'erne. I 1955 fik to repræsentanter for de studerende mulighed for at deltage i konsistoriums indledende drøftelser af sager, som særligt vedrørte de studerendes forhold.²² I 1960 foreslog Studietidsudvalget, som var nedsat af undervisningsministeren i 1959, at der skulle oprettes rådgivende studienævn ved alle fakulteter. Forslaget skulle sikre ensartede regler på alle fakulteter, og bag det stod blandt andre rektorerne ved universiteterne i København og Aarhus.²³ De rådgivende studienævn skulle behandle spørgsmål i relation til undervisningen, som for eksempel klager over undervisningen, lærebøgernes egnetthed, eksaminationernes strenghed, eksamenslokaleforhold, semesterplaner og lignende. Det er vigtigt at bemærke, at studienævnene netop var *rådgivende* over for professorerne, som altså stadig havde den afgørende magt til at træffe de endelige beslutninger om undervisningsforhold.

²⁰ RA. Planlægningsrådet for de Højere Uddannelser. Referater. 1965-1974. "Synspunkter vedrørende rådets arbejde ved rådsformand K. Helveg Petersen". 18.1.1965.

²¹ Knudsen 2007: 9-21.

²² Årbog for Københavns Universitet 1953-58: 18-20.

²³ RA. Københavns Universitet. Konsistorium. Journalsager 1910-1965, j.nr. 475/58 I, 115g/55 I. Betænkning om studienævn. 30.3.1960. Betænkningen er trykt i Hansen 2010.

Rådgivende studienævn fungerede godt ved flere fakulteter som de lægevidenskabelige fakulteter og i København ved Det Rets- og Statsvidenskabelige Fakultet og Det Matematisk-Naturvidenskabelige Fakultet, men vakte stor diskussion ved Det Filosofiske Fakultet ved Københavns Universitet. Her mente en kreds af professorer, at forslaget var en trussel mod deres *undervisningsfrihed*, altså lærernes ret til selvstændigt at bestemme undervisningens indhold og form. De stillede spørgsmålstejn ved, om Studenterrådet, der skulle udpege studenterrepræsentanter til studienævn, nu også virkelig repræsenterede de studerende. De henviste til, at der forud for udnævnelse til professor var gået en streng bedømmelsesprocedure, således at det kunne sikres, at professorerne virkelig var fagets bedst kvalificerede udøvere. De så det som en naturlig konsekvens af den strenge bedømmelse, at professorerne også havde et meget stort selvstændigt råderum, og at de derfor ikke skulle diskutere undervisningen med de studerende. De mente ligefrem, at studenterindflydelse ville begrænse deres undervisningsfrihed. I stedet henviste de til, at den enkelte studerende kunne tale med den enkelte professor, men det var en form, som de stigende studentertal hurtigt gjorde meget vanskelig. Resultatet blev, at der ved enkelte fag på Det Filosofiske Fakultet blev oprettet rådgivende studienævn, men at fakultetet som sådan var imod disse nævn.

I 1963 sendte radikale politikere en prøveballon op for at se, om de studerende kunne få medindflydelse på universiteternes interne forhold.²⁴ Det blev blankt afvist af universiteterne, og der var ikke videre diskussion herom i de næste år.²⁵

Da studenteroprøret brød ud i marts 1968, havde diskussionen om universiteternes interne styrelse således længe været i gang. I januar 1968 havde Universitetsadministrationsudvalget udsendt sin betænkning, hvor der blev foreslået mindre justeringer af de kendte styrelsesformer, som ikke ville give betydelig indflydelse til studenter og ikke-professorale lærere.²⁶ På den baggrund bad Undervisningsministeriet alle universiteter og læreanstalter udarbejde forslag til nye regler for den interne styrelse, tilpasset de enkelte institutioner.

På Københavns Universitet udarbejdede Det Centrale Udvalg med rektor Mogens Fog i spidsen et sådant forslag. Her blev der foreslået en studenterrepræsentation på 50 % i studienævn og 33 % i fakultetsråd og konsistorium samt integration af lærergruppen, således at der ikke blev skelnet mellem professorer og andre fast- og fuldtidsansatte lærere. I april 1969 kom forslaget til diskussion i konsistorium. Her blev det kritiseret for at gennemføre et *valgprincip* og der-

²⁴ Helveg Petersen 1964: 17-20. I efteråret 1963 indbød fabrikant Aage Damgaard, fabrikant Johs. Jensen, fhv. undervisningsminister Jørgen Jørgensen, professor, dr.phil. Brandt Rehberg og undervisningsminister K. Helveg Petersen til et møde med emnet "Kulturpolitik" på Askov Højskole.

²⁵ RA. UVM, Universitetsadministrationsudvalget af 10.5.1962. Mødereferater 1962-1968. Referat af mødet 14.7.1963.

²⁶ Betænkning II 1968.

med forkaste det hidtidige *kvalifikationsprincip*: "At udpege ledelsen ved valg af og blandt en gruppe personer med nødvendigvis yderst forskellige kvalifikationer, vil give dem der har lyst og oratorisk evne, mulighed for at tale og diskutere sig til den indflydelse, som efter gældende system opnås ved dokumentation af videnskabelige evner og arbejde."²⁷

Fra studentside havde Finn Ejnar Madsen ordet: "Studenterne følte sig udsat for indoktrinering med 'evige sandheder' og de ønskede helt væsentligt at ændre disciplin og metodik i forskningen. Studenterne så en ligestilling som absolut forudsætning for samarbejde." Han blev suppleret af Christian Nissen: "Imidlertid var hverken folkestyre eller forskning alene teknik. – På undervisningsområdet måtte valg være det bedste. Forskningen var heller ikke den rene teknik; også forskningen havde indflydelse på samfundet og derfor burde andre, og større grupper end teknikere, være med i forskningens beslutningsprocesser."²⁸ Studenterne ville nedbryde professorernes magtbastion. De ville behandles som ligeværdige, og de ville have indflydelse på forskningens metoder og emner.

I den afgørende afstemning – som studenter og ikke-professorale lærere var udelukket fra – viste det sig, at der blandt Københavns Universitets professorer var et lille flertal for dette forslag, mens forslagene fra de øvrige universiteter og læreanstalter lagde op til en noget mindre indflydelse til de studerende.²⁹

Københavns Universitets model for den interne styrelse af universiteterne kom til at danne udgangspunkt for den borgerlige VKR-regerings forslag til styrelseslov. Det var første gang, at Folketinget vedtog en lov om universiteternes interne styrelse, og det blev gjort helt klart, at det nu skulle være slut med, at professorerne alene kunne bestemme i universiteternes interne forhold: "Regeringen [finder, EH] det berettiget, at de studerende gennem paritetisk sammensatte studienævn får en afgørende medindflydelse på og et medansvar for deres egen uddannelse."³⁰

Den nye lov blev mødt med kritik fra både professorer og studenter. Mange professorer fandt, at deres undervisningsfrihed var truet og i det hele taget, at deres autoritet blev udhulet. Heller ikke studenterne var tilfredse. De ønskede 50 % af stemmerne i alle organer, og de var meget kritiske over for lovens påbud om listevalg af studenterrepræsentanter.

På trods af protesterne stod politikerne klar til i 1970 at vedtage en ny ordning, som ikke var i samklang med den almindelige opfattelse på universiteter og læreanstalter, men i tydelig overensstemmelse med tidens politiske vinde. Der var

²⁷ RA. Københavns Universitet. Konsistorium. Journalsager 1966-1974, j.nr. 165/1969. Referat af møde i konsistorium den 30. april 1969.

²⁸ RA. Københavns Universitet. Konsistorium. Journalsager 1966-1974, j.nr. 165/1969. Referat af møde i konsistorium den 30. april 1969.

²⁹ RA. UVM, 3. Afdeling, 1. Kontor. Journalsager 1967-1974, j.nr. 42-2-1/69 "Det meddeles herved". RA. Københavns Universitet. Konsistorium. Journalsager 1966-1974, j.nr. 165/69.

³⁰ Folketingstidende 1969/70, A, sp. 2100. Bemærkninger til forslag til lov om universiteternes styrelse.

Studenteroprøret i 1968 handlede også om myndiggørelse. Borgere i velfærdsstaten skulle være myndige borgere med ret til at bestemme over deres eget liv. For studenter og amannuenser blev det realiseret med styrelsesloven (1970), Statens Uddannelsesstøtte (1970) og reform af stillingsstrukturen (1972). (Polfoto.)

partier i Folketinget, som mente, at studenterne skulle have endnu større medindflydelse på universiteternes interne forhold, men der var ingen, som var imod, at studenterne skulle have 50 % af stemmerne i studienævn og (mindst) 33 % i de øvrige organer. Styrelseslovens stærke studenterrepræsentation må forstås som et opgør med de traditionelle universitetssynspunkter til fordel for deltagerdemokrati. Det var en forudsætning for at realisere intentionen om deltagerdemokrati, at der fandtes selvstændige og myndige grupper til at indgå i dette demokrati.³¹ Både studenter, ikke-professorale lærere, mange professorer og politikere fra alle partier ønskede *demokratiske* tilstande på universiteterne med styrende organer, hvor både den samlede lærergruppe og studenterne var godt repræsenteret. Der var politisk tilslutning til, at studenterne, der var voksne mennesker, de fleste med stemmeret, fik medindflydelse på de konkrete studieforhold. Deltagerdemokrati var en af velfærdssamfundets værdier i 1960'erne og ind i 1970'erne.

³¹ Studenter og ikke-professorale lærere blev betydningsfulde grupper med faste rettigheder med vedtagelsen af styrelsesloven og loven om Statens Uddannelsesstøtte i 1970 samt stillingsstrukturen i 1972.

Et direktorat for de videregående uddannelser

Selve det forhold, at Folketinget vedtog en lov om universiteternes interne styrelse, var et klart signal til universiteterne om, at staten nu ville følge universiteternes forhold langt tættere end hidtil. Det blev understreget, da det i Folketingets debat om styrelsesloven blev klart, at der også var enighed om, at det "på baggrund af den fortsatte vækst inden for de højere uddannelsesinstitutioners område [burde overvejes at oprette, EH] et administrativt organ mellem institutionen og undervisningsministeriet eller en anden form for central styring." Det skyldtes, at blandt andet de nye universiteter ville betyde "et voksende behov for at koordinere indsatsen og prioriteringen inden for de faglige hovedområder, som vil blive repræsenteret ved flere og flere institutioner."³²

Hos universiteterne var der nok tilslutning til tanken om "en mere konsistent planlægning af uddannelsernes fremtid", men der blev også stærkt advaret mod, "at direktoratets oprettelse vil resultere i en detaljeret styring af de enkelte institutioners virksomhed", og at et direktorat "ikke i sig selv indebærer nogen begrænsning af Universitetets selvstyre."³³

Direktoratet for de Videregående Uddannelser blev oprettet i 1974. Det betød blandt andet, at universiteterne mistede den hidtidige direkte adgang til ministeren. Nu skulle de i første omgang gå til direktoratet. Det blev det centrale omdrejningspunkt for 1970'ernes universitetspolitik, der satsede på styring af studentertal og udgifter med indførelse af adgangsbegrænsning i 1976-77 og en budgetreform, som fra 1981 byggede på en kvantificering af aktiviteterne, således at undervisning blev målt i de såkaldte studietrinstilvækster. Samtidig blev de råd og udvalg, hvor universiteterne og andre uddannelsesinstitutioner hidtil havde haft mulighed for at rådgive ministeren, nedlagt. Denne rådgivning blev nu samlet i Det Centrale Uddannelsesråd, CUR, således at der blev langt færre repræsentanter for institutionerne, end der samlet havde været i 1960'ernes råd og udvalg.

Oprettelsen af Direktoratet for de Videregående Uddannelser var knyttet tæt sammen med vedtagelsen af styrelsesloven. Med de nye initiativer blev de hidtidige styrelsesforhold både internt og eksternt reformeret. Den dybe faglighed i universiteternes interne styrelse, som professorerne havde repræsenteret, blev tilsidesat til fordel for et bredere spektrum af forskellige interesser internt og en omfattende eksternt administrativ behandling. Oprettelsen af Direktoratet for de Videregående Uddannelser var en kulmination på de forudgående 15-20 års bestræbelser på at skabe administrative rammer for en universitetsplanlægning og -administration i tæt forbindelse med samfundsøkonomiske hensyn og prioriteringer. Universiteterne skulle nu stå til regnskab over for stat og samfund, som

³² Folketingstidende B 1969/70. Betænkning om lovforslag for universiteternes styrelse (afgivet af udvalget den 15. maj 1970), sp. 1944

³³ RA. Undervisningsministeriets Struktur- og Rationaliseringsudvalg af 25.11.1971. Bilag. Bilag 219: Høringssvar fra Roskilde Universitetscenter 7.12.1972. Bilag 189: Høringssvar fra Københavns Universitet 27.11.1972.

havde investeret massivt i institutionerne. Med direktoratet blev der skabt organisatoriske forudsætninger for centraliseret planlægning og styring fra ministeriets side. Det blev centrale redskaber i de næste årtiers reformarbejde.

Idealer i velfærdsstaten

I 1960'ernes universitetspolitik ser vi på mange områder, at idealer fra en velfærdsstat i fuldt flor blev omsat til konkrete initiativer, der kom til at påvirke universiteterne. Det var et vigtigt element i velfærdsstaten at give borgerne lige muligheder, således at det ikke skulle være tradition og social baggrund, som bestemte den enkeltes muligheder, men derimod individuelle ønsker og ambitioner.³⁴ På uddannelsesområdet betød det, at social eller geografisk baggrund ikke måtte være udslagsgivende for, hvilken uddannelse den enkelte skulle gennemføre. Der skulle være plads for alle med lyst og evner. Den sociale rekruttering til universiteterne blev da også bredere i takt med, at studentertallet steg. Flere børn fra landbohjem og funktionærfamilier tog højere uddannelser, mens andelen af børn fra arbejderklassen ikke rokkede sig meget. Der kom flere kvinder ind på universiteterne, og den geografiske spredning blev større.

Inddragelse og myndiggørelse af borgerne var også et ideal i 1960'ernes velfærdsstat. Adgang til viden og magt skulle deles. Som et led heri skete der i 1960'erne en vældig udvidelse af kulturområdet, og kulturelle tilbud blev tilgængelige for langt flere end tidligere. *Demokrati på arbejdspladsen* blev et af periodens slagord, ligesom elevråd spirede frem på gymnasier og i børneskolen. På universiteterne passede denne dagsorden perfekt med en noget ældre diskussion om medbestemmelse til studenter og til den voksende gruppe af ikke-professorale lærere. Da studenter og ikke-professorale lærere i 1968 forlangte medbestemmelse, var netop idealet om medbestemmelse en af grundene til, at politikerne imødekom kravet uden megen tøven. Når universiteternes øvrige grupper fik medbestemmelse, betød det dog samtidig, at professorernes faste greb om universiteternes interne forhold blev svækket afgørende, og det banede vejen for flere politiske initiativer over for universiteterne.

Universalistiske ydelser er karakteristisk for de nordiske velfærdsstater. Mens den statslige uddannelsesstøtte i 1950'erne og 1960'erne var baseret på individuelle bedømmelser, hvor også studieegnethed spillede en rolle, betød indførelsen af Statens Uddannelsesstøtte i 1970, at det skulle blive et princip, at studiestøtte skulle baseres på objektive kriterier. Det kom dog til at vare et par år, før dette princip kunne realiseres fuldt ud. Tildeling efter objektive kriterier indebar, at de studiemæssige præstationer blev adskilt fra støttemulighederne. Det gav de studerende en mere selvstændig position end tidligere, og var med til at konstituere

³⁴ Kolstrup 2014: 196-197.

dem som en myndig gruppe på universiteterne. Samtidig betød det, at administration af studiestøtte kunne ske med edb.³⁵

Velfærdsstaten var et projekt, som var funderet på videnskabelig kundskab, og det betød, at flere nye institutioner og fag blev oprettet. Her hentede de "sociale ingeniører" den baggrundsviden, der blev brugt i opbygningen af velfærdsstatens nye institutioner, og grænserne mellem universitet og samfund blev flyttet. Mest markant er nok Socialforskningsinstituttet, sociologi-studiet ved Københavns Universitet og Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet.³⁶ Oprettelsen af disse institutioner fik dog ikke væsentlig betydning for udformningen af universitetspolitikken.

Det handlede dog ikke blot om at opbygge nye institutioner, men også – og især – om at skabe en ny sammenhæng i hele samfundet. Økonomisk vækst var en vigtig forudsætning for den omfordeling, som var kernen i velfærdsstaten. En koncentreret indsats i 1960'erne fra Finansministeriet og i særdeleshed Det Økonomiske Sekretariat og dets chef Erik Ib Schmidt betød, at økonomiske overvejelser blev centrale i 1960'ernes planlægningsarbejde på alle felter, også i planlægningen af universitetsområdet. Derfor blev især de naturvidenskabelige og tekniske fag, som direkte kunne komme erhvervslivet til gavn, prioriteret højt omkring 1960. Da universitetsområdet blev større med flere institutioner, flere ansatte og studerende, blev det klart, at alle partier i Folketinget støttede, at der snarest blev etableret en ny statslig styrelse for universiteter og højere læreanstalter. Det fremgik af Folketingets diskussioner i 1970 om lovene for udbygning af Københavns Universitet, oprettelse af universitetscentre, uddannelsesstøtte og især nye interne styrelsesformer på universiteterne. Direktoratet for Videregående Uddannelser blev oprettet i 1974.

Disse overordnede træk kan genfindes i de øvrige nordiske lande. Antallet af studenter ved universiteterne steg voldsomt, professorerne kunne ikke længere alene bestemme i undervisningen, og de statslige styringsmuligheder blev forstærkede. Alligevel er der også forskelle. Således blev der allerede i 1964 i Sverige etableret en stærk statslig styrelse over for universiteterne, Universitetskanslersämbetet, som kom til at omfatte både universiteter og de tekniske højskoler. Her blev der arbejdet med ansættelser i faste stillinger, fastsættelse af curriculum og adgangsbetingelser samt fastsættelse af institutionernes interne organisation, altså områder som i Danmark endnu hørte under institutionernes selvstyre.³⁷ Ved de norske universiteter blev studenter og ikke-professorale lærere inddraget i universiteternes interne beslutninger allerede i 1950'erne, og det er bemærkelsesværdigt, at krav om indflydelse ikke havde samme dominerende plads på dagsor-

³⁵ Se Hansen 2006 for en nærmere diskussion af betydningen af indførelse af edb til registrering af studenter.

³⁶ Petersen et al. 2012: 71-74.

³⁷ Nevéus 1976.

denen under studenteroprøret som i Danmark.³⁸ Både opbygningen af statslige organer, som skulle styre og kontrollere universiteterne, og inddragelse af studerende og ikke-professorale lærere i universiteternes interne styrelse er elementer, der fik stor betydning i den danske universitetspolitik ved 1970'ernes begyndelse. De havde ikke samme aktualitet i Sverige og Norge, hvor forholdene var lidt anderledes. Universitetspolitikken inddrager nogenlunde de samme elementer i de nordiske lande, men ikke helt samtidig og ikke helt i samme rækkefølge.

Velfærdsstatens idealer har således påvirket universitetspolitikken på ganske forskellig vis.

I *velfærdsstatens storhedstid* blev også de danske universiteter forandret på væsentlige områder, da de hidtidige ideer om universitetet blev genforhandlet mellem universiteter og stat med studenterne som engagerede deltagere. Det politiske krav om lighed betød sammen med et økonomisk krav om en bedre uddannet arbejdsstyrke, at universiteternes studentertal på trods af protester fra universiteterne steg voldsomt. Da der også – først frivilligt på enkelte områder og senere med lov – blev gennemført omfattende ændringer i universiteternes interne styrelse, kom *undervisningsfriheden* under pres. De hidtidige undervisningsformer brød sammen samtidig med et alvorligt opgør med universiteternes autoriteter, professorerne. *Forskningsfriheden* stod derimod nogenlunde uantastet, selvom de stigende lærertal også betød en massiv tilstrømning af nye forskere. Universiteternes status som *autonome institutioner* blev rystet. Det politiske pålæg om at optage de mange nye studenter i 1960'erne viste tydeligt, at rammerne blev sat uden for universiteterne. Styrelsesloven bredte det faglige ansvar ud til flere grupper med forskellig faglig baggrund. Og i Direktoratet for de Videregående Uddannelser blev der udviklet styringsredskaber, som knyttede bevillinger tættere til universiteternes aktiviteter.

Universiteterne blev indskrevet i samfundet på nye måder. De skulle ikke længere blot være hjemsted for videnskabelige nydannelser og indsigter, men de skulle også yde bidrag til den økonomiske vækst i samfundet og til velfærdsstatens ideal om lighed mellem borgerne. Alt i alt kom tidens nye tanker til grundlæggende at præge universiteterne under velfærdsstatens storhedstid fra 1950'erne og ind i 1970'erne. Samtidig var der hele tiden kritiske røster fra universiteterne. Advarsler om, at de bebudede ændringer ville ændre universiteterne fundamentalt.

Summary

Education was essential to the Danish welfare state in the 1950s and 1960s. Education was not only an investment, but access to education could help to create equal opportunities for the citizens, regardless of social or geographical background. The universities were in the 1960s politically instructed to accept

³⁸ Thue et al. 2016.

every qualified applicant despite warnings from the universities that the high student numbers would make teaching as before impossible. In 1970, the introduction of state grants, distributed according to objective criteria, as well as the act on the administration of the universities meant an empowerment of students and non-professorial teachers, who now had a significant influence on the universities' internal affairs. With the establishment of the Directorate for Higher Education in 1974, the universities were seriously integrated in the state management system. Academic freedom of research was still fairly intact, while academic freedom of teaching and university autonomous status was radically reinterpreted.

(foto: Emmaling Hansen)

Else Hansen, f. 1956, ph.d., seniorforsker ved Rigsarkivet (1999-). Hun har udgivet En koral i tidens strøm – Roskilde Universitetscenter 1972-1997 (1997) og har bidraget med såvel analyser som redaktion til Samfundsplanlægning i 1950'erne: Tradition eller tilløb? (2009). I 2016 forventes udgivelse af monografien Professorer, studenter og polit.'er. Om velfærdsstatens universitetspolitik 1950-75. Else Hansen har publiceret adskillige artikler om universitetshistorie og deltaget med papers på konferencer om universitetshistorie.

Hun har tillige publiceret bøger og artikler om forvaltningshistoriske emner. Kontakt: Rigsarkivet: eha@sa.dk

Kilde- og litteraturliste

Utrykt materiale

Rigsarkivet (RA)

Københavns Universitet. Konsistorium.

Journalsager 1910-1965, j.nr. 475/58 I, 115g/55 I.

Journalsager. 1966-1974, j.nr. 165/1969.

Planlægningsrådet for de Højere Uddannelser. Referater 1965-1974.

Mødereferat 15.7.1965.

”Synspunkter vedrørende rådets arbejde ved rådsformand K. Helveg Petersen”. 18.1.1965.

Undervisningsministeriet (UVM)

3. Afdeling, 1. Kontor. Journalsager 1967-1974, j.nr. 42-2-1/69

Undervisningsministeriets Struktur- og Rationaliseringsudvalg af 25.11.1971. Bilag. Bilag 189. Høringssvar fra Københavns Universitet 27.11.1972. Bilag 219. Høringssvar fra Roskilde Universitetscenter 7.12.1972.

Universitetsadministrationsudvalget af 10.5.1962. Mødereferater 1962-1968. Referat af mødet 14.7.1963.

Videnskabskommissionen. Mødereferater. 1946-1955. Referat af mødet 18.1.1947.

Økonomiministeriet. Departementschef Kurt Hansens embedsarkiv. Regeringens Økonomiudvalg 1953-1980. Materiale m.v. Juni-oktober 1958. "Indstilling til Regeringens Økonomiudvalg om tilrettelægnings af de kommende 10 års byggeri m.v. for videregående uddannelse og forskning. 6.10.1958". "Referat" 26.8.1958.

Litteratur

- *Betænkning II om den højere undervisnings og forskningens administrative organisation*. Afgivet af Universitetsadministrationsudvalget af 1962 (1968), betænkning, nr. 475. København.
- *Betænkning om universiteternes byggeprogram i 10 året 1958/59-1967/68*. Afgivet af det af undervisningsministeriet den 24. september nedsatte udvalg (1958), Betænkning 201. København.
- *Betænkning om universiteternes byggeprogram i 10 året 1961/62- 1970/71*. Afgivet af det af undervisningsministeriet nedsatte udvalg vedr. universiteternes byggeprogrammer (1961), Betænkning 296. København.
- *Betænkning vedrørende økonomisk støtte til unge under uddannelse* (1968), Betænkning 506. København.
- Fink, Hans (2003), *Hvad er et universitet?* I: Hans Fink, Peter C. Kjærgaard, Helge Kragh og Jens Erik Kristensen, *Universitet og videnskab*. København.
- *Folketingstidende*
- Hansen, Else (2006), Elektronisk registrering af studenter ved Københavns Universitet. I: Else Hansen et al.: *Ny viden – gamle idéer. Elektroniske registreres indførelse i centraladministrationen*. Odense.
- Hansen, Else (2009), *Masseuniversiteter på tegnebrættet? 1950'ernes universitetsplanlægning i kommissioner og udvalg. I: Samfundsplanlægning i 1950'erne. Tradition eller tilløb?* Red. Else Hansen og Leon Jespersen. København.
- Hansen, Else (2010), *Professorvælde, politisk kritik og universitetsidéer*. I: *Danske Magazin*, Bind 51, første hæfte, 419-450.
- Hansen, Else (under udgivelse), *Professorer, studenter og polit.'er. Om velfærdsstatens universitetspolitik 1950-75*. København.
- Helveg Petersen, K. (1964). *Kultur- og uddannelsespolitik*. Odense.
- Hvidberg, Flemming (1946). *Staten og Forskningen I og II*. I: *Nationaltidende* 3.3.1946.
- Juul, Ida (2006). *Den danske velfærdsstat og uddannelsespolitikken*. I: *Uddannelseshistorie*, s. 72-97.
- Knudsen, Tim (2007), *Fra folkestyre til markedsdemokrati. Dansk demokratihistorie efter 1973*. København.
- Kolstrup, Søren (2014), *Den danske velfærdsmodel 1891-2011 – sporskifter, motiver, drivkræfter*. Frederiksberg.
- Nevéus, Torgny (1976), *Vägen til UHÄ. UKÄ-rapport 1976:7*.
- Petersen, Jørn Henrik, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen (red.) (2012), *Velfærdsstatens storhedstid. Dansk velfærds historie*, bind 4. 1956-1973.
- *Planlægningsrådet for de Højere Uddannelser (1965)*, Beretning 1 for tiden 1. januar-30. juni 1965.
- Thue, Fredrik W., Else Hansen, Thomas Brandt and Sigríður Matthíasdóttir (2016, under udgivelse), *The Peaceful Revolts – 1968 in the Nordic Welfare States*. I: *Student Revolt, City and Society – From the Middle Ages until Today*. International Commission for the History of Universities.
- *Rigsdagstidende*
- *Årbog for Københavns Universitet*